

Iz svega slijedi zaključak da je zbirka dokumenata o Državnome gospodarstvenom povjerenstvu iznimno značajan izvor za istraživanje povijesti Nezavisne Države Hrvatske kako onog koji se bavi gospodarskim segmentom tako i onim političkim. Riječ je o izvornom materijalu koji nam je do sada bio potpuno nepoznat pa se zato u postojećoj literaturi nije ni mogao koristiti. Objavljivanje tog dokumentarnog materijala pridonijet će potpunijoj i temeljitijoj rekonstrukciji unutarnjeg ustrojavanja i rastrojavanja Nezavisne Države Hrvatske i znanstvenoj obradi i objašnjenjima funkcioniranja hrvatske države koja je nastala i nestala u vrtlogu Drugog svjetskog rata.

Zato najnoviju knjigu Jere Jareba treba pozdraviti kao vrijedan prilog proučavanju novije hrvatske povijesti.

Hrvoje Matković

Hijacint BOŠKOVIĆ: *Filozofski izvori fašizma i nacionalnog socijalizma*, Dom i svijet, Zagreb 2000. 104 str.

Drugo izdanje knjige Hijacinta Boškovića, dominikanskog svećenika, *Filozofski izvori fašizma i nacionalnog socijalizma*, koje je priredio i pogovorom popratio akademik Petar Strčić, spada u red onih djela koja zbog djelovanja dvaju totalitarizama na našim prostorima nisu bila ni na koji način tretirana u našoj intelektualnoj sredini. Akademik Strčić to zorno u pogovoru pokazuje navodeći kako se Bošković ne spominje ni u Hrvatskoj enciklopediji, kao ni u prvom ni u drugom izdanju Enciklopedije Jugoslavije. Javlja se tek u natuknicama u Hrvatskom biografskom leksikonu, kao što se javlja i u tekstovima u katoličkom tisku. Zanimljivost Boškovićeve djela ogleda se upravo u godini prvog izdanja knjige "1938. uoči aneksije Austrije, gdje u filozofskoj analizi autor donosi osudu fašizma i nacionalsocijalizma.

Cijeli teksti je koncipiran kao odgovor na pitanje duhovnog podrijetla fašizma i nacionalsocijalizma (koje o. Bošković vrlo jasno razlikuje). Preduvjete pojave fašizma opisuje u poglavlju "Stvaranje modernog poretka" u kojem se bavi duhovnim stanjem koje je izazvalo pojavu fašizma kao reakcije na duhovnu krizu zapadnog svijeta. Riječ je zapravo o (donekle pojednostavljenim) općim mjestima svjetonazora prijeratnoga političkog liberalizma. Podrijetlo liberalističkog svjetonazora Bošković postavlja već u renesansu, iako prijelomnom osobom smatra Descartesa za kojeg smatra da je začetnik spoznajnoteorijskog prijeloma koji je preokrenuo tradicionalnu Aristotelovu (a time i tomističku) tezu o odlučujućoj ulozi predmeta spoznaje (res) u novovjekovnu tezu o odlučujućoj ulozi spasavatelja u procesu spoznaje. Ponešto pojednostavljeno Bošković te dvije osnovne spoznajne orijentacije razlikuje kao s jedne strane realizam (orijentiran prema predmetu spoznaje), a s druge idealizam (s težištem na spoznavatelja). Iako bi se ova distinkcija mogla terminološki osporavati, Bošković je dosljedno koristi kao jednu od presudnih distinkcija različitih temeljnih svjetonazora. Primjerice idealizam (prema Boškovićevo određenju tog pojma), kao svjetonazor koji kriterij istine nalazi u čovjeku, rezultira subjektivizmom, racionalizmom i

individualizmom koje Bošković smatra temeljnim zasadama modernoga (tj. liberalističkog) političkog poretka.

Subjektivizam "postavlja normu istine u subjekt" što po Boškoviću znači da u velikoj mjeri "realnost zavisi od pojedinog subjekta". Praktična društvena posljedica takvog stajališta je pretjerano povjerenje u mogućnosti proizvoljnog mijenjanja svijeta prema vlastitim zamislima. Racionalizam (kako ga shvaća Bošković) pak tvrdi da istina ako nije djelo našeg uma ne može ni biti istina, što rezultira homocentrizmom, tj. "da je čovjek zabacio sve što nije on". Krajnji rezultat je individualizam koji proizlazi iz prethodna dva uvjerenja utoliko što čovjek odvojen od realnosti stvari prestaje osjećati svoju uraslost bilo u svijet, bilo u društvo. Praktična posljedica je atomizacija društva praćena moralizacijom relativizmom (koji preferira osobne interese), koja je, udružena s materijalizmom, "porušila staro dostojanstvo čovjeka".

Stoga cijelo duhovno stanje "modernog poretka" naprosto vapi za promjenom. Nažalost, kaže Bošković, "čovječanstvo je znatnim dijelom prošlo u suprotni ekstrem i zaplovilo totalitarističkim vodama".

Poglavlje "Totalitaristički pokreti", u kojem je sažeta kritika fašizma i nacionalsocijalizma, predstavlja središnji dio Boškovićeve teksta. Bošković vrlo dobro razlikuje stupanj malignosti talijanskog fašizma i njemačkog nacionalsocijalizma, no ujedno ne previđa niti njihovu blisku duhovnu srodnost. Fašizam je zapravo "nastojanje da se što više naglasi princip jedinstva u državi". To jedinstvo može imati više stupnjeva. "Država, u kojoj vlada neobuzdana i nerazborita sloboda, tako da je u njoj princip jedinstva potpuno nestao, teži k anarhiji. Država naprotiv, koja tako neobuzdano naglasuje princip auktoriteta, da skućuje ili možda uništava svaku slobodu, zove se tiranstvo". U slučaju fašizma, a osobito nacionalsocijalizma, očito je riječ o ovom drugom.

Nacionalsocijalizam, prema Boškoviću, svjetonazorski obilježavaju četiri temeljne odlike: hegelijanizam, antiintelektualizam, dinamizam i mistika njemačke rase. Hegelijanizam (kao vrlo sporna odrednica kako to primjećuje akademik Strčić u pogovoru knjige) Bošković shvaća ponajprije pod vidom Hegelova određenja države kao najsavršenije i konačne objektivacije duha. Kako u tom sustavu pravo i ćudoređe predstavljaju niže stupnjeve objektivacije koje ideja društvenog poretka i države u potpunosti apsorbira ("Ona apsorbira sve, što sadrži pojedinac, obitelj i ostala društva, te je prema tome apsolutna vrijednost i mjerilo svakog djelovanja."), Bošković u tome prepoznaje nacionalsocijalističko obogotvorenje države i državnih interesa koji zasjenjuju sva ostala prava i interese u društvu potpuno zasjenjujući pojedinca i njegovu ljudska (i božanska) prava. Međutim, sam hegelijanizam ne bi bio dovoljan za stvaranje duhovne podloge nacionalsocijalizma, jer Bošković je svjestan ambivalentnosti hegelijanizma koja je omogućila podjelu na lijeve i desne hegelovce (o čemu detaljnije govori akademik Strčić u pogovoru), pa dodatne poticaje nalazi u svojevrsnom antiintelektualizmu koji smatra tipično njemačkom pojavom. Podrijetlom još iz njemačkoga srednjovjekovnog misticismizma (kojem Bošković dodaje Lutherovo tumačenje vjere), antiintelektualizam se u Njemačkoj učvršćuje u doba romantizma, da bi od Kanta, koji stvar po sebi ostavlja izvan dohvata razuma, postao vrlo zastupljen u njemačkoj filozofiji s vrlo istaknutim predstavnicima poput Schopenhauera ili Hartmanna. Antiintelektualizam prenosi naglasak na osjećaje i

instinkte i time dovodi do iduće točke Boškovićeve analize preduvjeta nacional-socijalizma - dinamizma.

Dinamizam Bošković otkriva u, kako on to vidi, "antagonizmu koji je uvijek postojao između latinske i njemačke kulture", a koji je osobito izražen od razdoblja klasicizma u kojem je kao reakcija na francuske kulturne utjecaje u Njemačkoj nastao romantizam (što je vrlo sporna teza) koji je unio iracionalne dinamičke elemente u poimanje svijeta i države. Uzor takvoga filozofijskog stajališta je po Boškoviću F. Nietzsche koji svojim inzistiranjem na stvaranju nadčovjeka u vječnoj borbi za opstanak podiže iracionalno kretanje i borbu na pijedestal vrhovne vrijednosti, zabacujući pritom i moral i većinu tradicionalnih kulturnih vrijednosti.

Ideja nadčovjeka prirodno nalazi svoje opravdanje u mistici rase, četvrtom konstitutivnom elementu nacionalsocijalističkog svjetonazora, koji Bošković zapravo posebno analizira, već ga naprosto konstatira (akademik Strčić zgodno primjećuje da se Bošković upustio u analizu i podrijetlo mistike rase naišao bi na Gobineaua i Chamberlaina koji su, iako nisu Nijemci, među glavnim ideolozima rasne teorije).

Iste elemente, ali u znatno ublaženijem obliku, Bošković nalazi i u talijanskom fašizmu. Ublaženost tih elemenata nikako ne predstavlja nekakvu Boškovićevu popustljivost, već prije svjedoči o nedostacima njegove vlastite analize duhovnog podrijetla međuratnog desnog totalitarizma. Dobar primjer predstavlja njegov prikaz pokušaja uvođenja Gentileove varijante hegelijanizma kao dominantne filozofije u Italiji, za koju priznaje da na poslijetku doživjevši krah nije imala toliko bitan utjecaj kako bi se moglo zaključiti iz analize hegelijanizma iz poglavlja o njemačkom nacionalsocijalizmu.

Posljednje poglavlje "Novi elementi na pomolu" pokušava prikazati kako unatoč svemu silnom zlu koje fašizam i nacionalsocijalizam nose (koje je Bošković stalno isticao, a koje se povijesno potpuno ozbiljilo tek nakon što je on napisao ovu knjigu), iz njihova sukoba s liberalističkom demokracijom mogu proizaći i neke pozitivne posljedice. Logično, ako se prisjetimo njegova opisa "modernog poretka", riječ je o onim elementima koji mu se suprotstavljaju poput objektivizma, napuštanja individualizma, suprotstavljanja racionalizmu (ali ne i prijanjanju uz proizvoljan iracionalizam) i stvaranju novog oblika društvene regulacije koja izbjegava slabosti međuratnog liberalizma. Nažalost, Bošković je te misli iznio samo u naznakama tako da nije lako potpuno rekonstruirati njegovu viziju nove duhovnosti, no u "Zaključku" možda možemo naći najljepši izraz njegova vlastitog svjetonazora. Kako u čovjeku istodobno nalazimo i "princip njegove individualnosti i princip njegove težnje za zajednicom" potrebno je stvoriti novu personalističku filozofsku antropologiju: "Ako uopće postoji nešto, čemu treba posvetiti sve naše energije, to je bezuvjetno ona baština, koja je stečena tolikim naporom od cijelog čovječanstva, koja je bila ponos i ures svih narodnosti, koja je bila kruna svih kulturnih nastojanja, koja je konačno temeljni princip kršćanskog Zapada, a to je - prvenstvo duha i dotojanstvo osobe. Naglašujući prvenstvo duha i dostojanstvo osobe kršćanstvo s jedne strane izdiže jedinstvo države, a s druge strane spasava slobodu čovjeka. Tako tiho ali uspješno radi na procvatu onog kraljevstva koje je kraljevstvo istine i života, svetosti i milosti, pravednosti, ljubavi i mira".

Boškovićev svjetonazor jasno izlazi iz njegova svećeničkog poziva, no razlozi za aktivno promišljanje ovih problema mogu se naći u pogovoru akademika Strčića. Pogovor daje iscrpnu biografiju ovog dominikanca (ispravljajući propuste naše enciklopedistike) gdje se Bošković prikazuje kao osoba svestranih interesa i talenata. Rođen je u Selcima na Braču 1900. gdje je završio i sjemenište. Filozofski dio studija završio je u Rimu na dominikanskom međunarodnom zavodu Angelicum 1922. Studij teologije završio je također u Rimu 1926. dok je svećenik postao 1924. Poslijediplomski studij iz filozofije završava 1928. također u Rimu. Godine 1946. u vječnom gradu ostvaruje i najveći akademski stupanj u dominikanskom redu: magister in sacra theologia. Bošković je od 1926. (nakon završetka studija) u domovini. Osim filozofijom, bavio se i izdavaštvom te je čak 1929. osnovao dominikansku izdavačku kuću Iстина. Također je pokrenuo i glasilo *Duhovni život*, koji je uređivao sve do njegova gašenja 1942. Bio je sudionik tomističkog društva za slavenske zemlje. U rasponu 1933.-1934. te 1939.-1946. predavao je na Dominikanskoj bogosloviji u Dubrovniku, a 1934.-1939. na Visokoj bogoslovnoj školi u Senju. Godine 1946. trebao je postati profesor Visoke bogoslovne škole u Rijeci, ali je 26. prosinca 1947. zbog teške bolesti umro u Starigradu na Hvaru.

Knjiga *Filozofski izvori fašizma i nacionalnog socijalizma* nastala je na temelju Boškovićeve predavanja iz 1938. da bi sljedeće godine članak bio objavljen u trećem svesku *Hrvatskoga socijalnog tjedna*, a zatim 1939. u posebnoj brošuri, također u Zagrebu, s naznakom: naklada vlastita - Senj. Očito je postojala potreba autora da se ova rasprava objavi. Svakako, vrijeme za objavljivanje filozofskih obračuna s desnim totalitarizmom nije bilo zgodno. Pogovor akademika Strčića ne ostaje bez ponuđenih izvora takvoga Boškovićevega djelovanja. Ponajprije je to stajalište Svete Stolice, koja preko papirnih enciklika tridesetih godina osuđuje i lijeve i desne totalitarističke ideologije, a pogotovo enciklika iz 1937. "Mit brennender Sorge", kojom Vatikan osuđuje "novo poganstvo" u Njemačkoj. Nespojivost pretpostavljanja grupnog bića države nad čovjekom moralo je dovesti dominikanskog tomista u sukob s takvom ideologijom.

S druge strane osim kršćanskog angažmana implicite je prisutna i briga za budućnost vlastita naroda. Kao i ostali hrvatski katolički intelektualci Bošković svoju vjeru u potrebu stvaranja nove personalističke socijalne filozofije vezuje uz probleme s kojima se suočava njegova domovina. Ne znajući što budućnost nosi (ne zaboravimo da je knjiga napisana 1938.) Bošković jasno vidi nužnost propasti totalitarnih ideologija, iako im kraj nije u stanju vremenski odrediti. Važnost Boškovićeve antifašističkog nastupa posebno ističe akademik Strčić: "Stoga je izuzetno važno da se javio ... i Bošković s tako jasnim antifašističkim opredjeljenjem, da je analizirao filozofski dio izvora fašizma i nacionalsocijalizma, da je to učinio kao filozof, ali i kao rodoljub, kao čovjek koji je "jednostavno" morao reagirati u tom trenutku potpunog slamanja svega onoga u što je mogao vjerovati i vjerovao jedan kršćanin".

S filozofskoga gledišta Boškovićevo djelo je više skica nego dosljedna i potpuna analiza (i sam pogovor upozorava na neke slabosti), međutim povijesna važnost ovog spisa je znatno veća. Za povijesnu znanost osobita vrijednost ponovnog objavljivanja ovog djela nalazi se u jasnom antifašističkom istupu iz krkvenih krugova te pridonosi dubljem razumijevanju pozicije katoličkih krugova prema kompleksu totalitarnih ideologija Drugog svjetskog rata.

Krešimir Čokolić